

הראי"ה קוק והשוואה

(הגות במבחן הזמן)

פתיחה

הרקע למאמר זה הוא מחלוקת מרתקת בין שתי עמדות בתוך הציבור הדתי של ימינו. לפני מספר שנים אמר הרב יהודה עמיטל את הדברים הבאים:

אחד הדברים שמעכבים בידינו מלהבין את דברי מרן הרב, הוא בכך שחוששים לומר שיש דברים שהרב קוק לא חזה אותם... הרב קוק האמין שתוך חמישים שנה משיח יבוא, ומי שקורא בספריו לא יכול להבין אותו אחרת. והנה לא זכינו לכך ולמרות זאת נשאר הרב קוק גדול הוגי הדעות, אולי מאז הרמב"ם. אנחנו חייבים להוריד את הקליפה הזו ולדעת שיש דברים שהוא לא חזה, **כשם שלא חזה את השואה, למשל**¹.

ובמקום אחר בעניין השואה:

מעולם לא אירע חורבן כזה לעם ישראל. האמנם משתבץ חורבן זה במהלך הגאולי!?! ראיית התהליך הגאולי כהליך רציף מוסיף והולך, כמוה כהתעלמות מהשואה².

בניגוד לעמדה זו, מוכרת יותר עמדתו של הרצי"ה קוק, בנו של הראי"ה וממשיך דרכו, אשר ראה בשואה אישור לחזונו של אביו והציג את הניתוח הבא:

כל המיליונים שבישראל הם יחד גוף אחד, אורגניזם אחד, וכשהוא מתעכב מהבראתו בגלל דבקותו בארץ העמים, יש צורך בניתוח א-לוהי אכזרי... **כשמגיע הקץ, ואין כל ישראל מכירים בכך, מופיע ניתוח א-לוהי אכזרי של ניתוק מהגלות**... לא מדובר כאן בחשבון עם פלוני או אלמוני... אלא בניתוח במובן הכללי, בגלל המציאות של "וימאסו בארץ חמדה"³...

א. האם "חזה" הראי"ה קוק את השואה?

התשובה המיידית והפשוטה לכאורה לשאלה שבכותרת היא: בהחלט לא.

רוב הגותו של הראי"ה נכתבה סביב מלחמת העולם הראשונה. הוא הספיק להכיר אמנם את עליית הנאצים, שנתיים לפני פטירתו, אך לא את השמדת היהודים ולא את טיבה של האנטישמיות שיצרה אותה⁴.

1. מתוך "משמעותה של משנת הראי"ה לדורנו", עלון שבות בוגרים ח, תשנ"ו, עמ' 136-137.
2. מתוך "אע"פ שמיצר ומימרו לי", עלון שבות בוגרים יג, תשנ"ט, עמ' 45-51. שני המאמרים הם שכתוב של שיחות שנאמרו בעל פה.
3. מתוך "שיחות הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל" ליום השואה תשכ"ז, נערך על ידי הרב שלמה אבינר, עמ' 6-7.
4. לגבי עליית היטלר והשפעתו על עליית יהודים לארץ אנו מכירים כרגע התייחסות כתובה אחת - שכתוב של השיחה שנשא הרב לפני התקיעות בראש השנה תרצ"ד - מאמרי הראי"ה עמ' 269, אך גם התייחסות זו מובאת בדרך אגב.

עיון בכתבים שלפנינו מלמד כי אין בהם שום התבטאות היכולה להתפרש כתחזית כלשהי לחורבן העתידי⁵. כאדם שחווה באינטנסיביות רבה את מאורעות זמנו ניתן להרהר מה היה קורה לו ראה בעיניו את חורבן יהדות אירופה וכיצד היתה חוויה זו משפיעה על השקפת עולמו⁶. יתרה מכך: נוכחות ה"אורות" במשנתו אינה משאירה בלבו של הקורא הרבה מקום לחושך הגדול של השואה.

אך דומה כי השאלה שהעסיקה את הרב עמיטל ואת הרצי"ה קוק בקטעים שלמעלה היא מורכבת יותר ועוסקת בשאלה העקרונית: האמנם יכולה השואה להשתלב עם חזון הגאולה שרקם הראי"ה? התשובה לשאלה זו היא בעלת משמעות אקוטית: הרלוונטיות של משנתו כולה עומדת כאן על כף המאזניים. הרב עמיטל מציין אמנם כי למרות "הטעות הגדולה" של הראי"ה בעניין השואה - מעמדו כ"גדול הוגה הדעות מאז הרמב"ם" לא מתערער; אך קשה להתעלם מהמרכזיות של ההיסטוריה ומשמעותה במשנת הראי"ה. יתרה מכך: במידה והשואה "טורפת את כל הקלפים" של החזון המשיחי - לא רק הגותו של הראי"ה "בסכנה", אלא גם עיקר התשתית האידיאולוגית של הציונות הדתית בת זמננו⁷. אסור להתעלם איפה מכך ש"משהו קרה" מאז מותו של הראי"ה, ויש לחזור ולבחון את עמדתו לאור המציאות המשתנה. שני הקטעים שהובאו בפתחה מייצגים את שתי התשובות שניתנו עד היום לשאלה זו. בעוד שהרצי"ה קוק שיבץ את השואה בחזון התחייה של אביו באופן חלק וטבעי, בחר הרב עמיטל בדרך ההפוכה כשקבע: הרב קוק טעה, השואה ובשורת הגאולה אינן מתיישבות זו עם זו⁸. מטרת מאמר זה היא "להרים את הכפפה" ולבדוק באופן יסודי "הלכה כמי?" אם בכלל.

5. התחזית בדבר "ביטול כללי לכל מכוונות התרבות של עכשיו, עם כל שקרן ותרמיתן, עם כל זוהמתן הרעה וארסן הצפוני, כל התרבות המתהללת בצלצלי שקרים, מוכרחת להיכחד מן העולם", אכן ראוייה לתשומת לב (אורות עמי טו, המלחמה פרק ה; ועיי בקטע המקורי: שמונה קבצים ה, רסז, שם מופיע נוסח חריף יותר). אך יש לזכור כי במשנת הראי"ה חורבנה של אירופה תלוי בכך ש"אורם של ישראל יופיע" ולא כפי שקרה במלחמת העולם השנייה. השתמשתי במילים "הכתבים שלפנינו" על מנת למעט את כל האיגרות שנכתבו בשנים תרפ"ה-תרצ"ה שטרם ראו אור. ייתכן ובהן נמצאות התייחסויות נוספות.
6. לשם המחשה יש להזכיר כאן את תגובתו הנסערת של הראי"ה על מאורעות תרפ"ט אשר התמוטט פיסית למשמע הבשורה ("מלאכים כבני אדם" עמ' 160). ניתן רק לדמיין כיצד היה מגיב על הזוועות המחרידות באירופה, ובאיזה אופן הן היו משפיעות על השקפת עולמו.
7. לדעת דב שוורץ קשה לדבר בכלל על "ציונות דתית" כתנועה רעיונית היסטורית מובחנת לולא הנחת היסוד הזו. עיין בדבריו ב"דרכים לחקר ההגות הציונית דתית", נ' אילן (עורך) בתוך: עין טובה - ספר היובל לטובה אילן, ת"א תשנ"ט, עמ' 564-581. אם כי יש לציין שדעתו לא התקבלה על כל החוקרים.
8. דעתו של הרב עמיטל עברה כמעט מהפכה מאז קום המדינה ועד ימינו. בשונה מדעתו היום כפי שהיא מוצגת במאמר זה עיין ספרו "המעלות ממעמקים" שראה אור בשנת תשל"ד. בעניין זה עיין באריכות בספרו של משה מיה "עולם בנוי ובוני" אלון שבות תשס"ב, המציג לראשונה את הגותו של הרב עמיטל. דבריי להלן נסמכים לעתים על מסקנותיו של מיה, וההפניות שיצינו להלן מתייחסות למקומות שבהם הוא מביא מדבריו של הרב עמיטל ומוסיף עליהן את ניתוחיו. ועיי גם העי' 21 להלן.

לשם כך יש להעלות שתי שאלות:

1. מה הטענה העיקרית של הראייה בנוגע לתקופתנו? או: מה הקריטריון על פיו הוא מכריע כי אנו בתקופת הגאולה?
2. לפי אותו קריטריון: מה קורה בעקבות השואה? האם ניתן ליישב חורבן שכזה עם חזון הגאולה? האם הקמת המדינה "מכפרת" על השואה? דומה כי הדיונים ההיסטוריים והתיאולוגיים סביב סוגיית "משמעות השואה" אשר הצטברו במשך השנים - יחד עם המרחק ההיסטורי היחסי מהמאורע עצמו - מאפשרים לנו היום ניתוח מורכב יותר של הסוגיה. למיטב הכרתי לא נבחנה עד עתה סוגיה זו באופן יסודי. מסיבות שונות לא נתפסה השואה כמאורע המצריך עיון עצמאי ביחס להגות הראייה; עובדה שמאמר זה מנסה לתקן במקצת. זהו דיון ראשוני המתרכז בעיקר בשואה, מתוך תפיסה שבמאורע זה טמון האתגר המשמעותי ביותר להגות הראייה. בחינה כוללת יותר של הסוגיה אמורה כמובן להקיף את מכלול התהליכים שעברו ישראל והעמים מאז פטירת הראייה ועד ימינו. נפתח את הדיון בניתוח עמדותיהם של הרצייה והרב עמיטל.

ב. "ניתוח שמימי" - עמדתו של הרצייה

עמדתו של הרצייה בסוגיית השואה ומשמעותה נידונה כבר על ידי חוקרים שונים⁹. לענייננו חשוב להדגיש שני עקרונות מרכזיים העולים משיטתו. ראשית - מרכזיותה של מדינת ישראל. יש להבין כי בעבור הרצייה נקודת המוצא לכל דיון תיאולוגי בשואה היא הנס של הקמת המדינה, וטיבה המשיחי-א-להי של מדינה זו. גאולת הארץ והריבונות עליה היא הביטוי העליון להתגשמות החזון המשיחי של הראייה. בנקודה זו מזכירה עמדתו את עמדתה הקלאסית של הציונות בדור שאחרי השואה - אשר ראתה בשואה מעין "הוכחה" לעקרון שלילת הגלות והפסיביות המאפיינת אותה ולערך העליון שיש בהחזרת הריבונות האקטיבית לעם היהודי. שנית, כנגזרת של אותה תפיסה: מעמדה ה"נורמלי" יחסית של השואה. השואה נתפסת אמנם כסופה הטראגי של "גלות האחרונה" ומהווה הרס מוחלט ליהדות של ארץ העמים. אך מעצם העובדה שהיא משתבצת על ידי הרצייה במודל המסורתי של גלות-גאולה ניתן להסיק שאין הוא רואה בה מאורע חסר תקדים הדורש עיון עצמאי והסקת מסקנות מהפכניות¹⁰. בעמדתו של הרב עמיטל עוד נעסוק להלן, אך כרגע ברצוננו להבין מה עומד מאחורי התפיסה שעמה הוא מתפלמס. לפי עמדתו של הרצייה ותלמידיו, דווקא המאורעות שעברו על עם ישראל אחרי מותו של הראייה קוק מוכיחים את אמיתותו של חזון הגאולה שהגה. שהרי "חבלי

9. ראה דיונו המקיף של דב שוורץ בתוך "אמונה ומשבר בחוג הראייה" עם עובד תשס"א עמ' 28-37. כמו כן יש להזכיר את ספרו של הרב אלי בזק "מדבר בצדקה" (אילת תשנ"ח) העוסק כולו בעניין זה. הרב שלמה אבינר עסק בסוגיה זו במקומות שונים ולאחרונה אף הקדיש לכך ספר שלם: "משבריק וגליך עלי עברו" (ירושלים תש"ס).

10. וזאת למרות הביטויים המפליגים של הרצייה על ה"שיגעון" שהשואה גרמה לנו. עיי שיחות הרצייה ליום השואה (לעיל הע' 3) עמ' 5. עמדה זו מאפיינת את רוב רובו של העולם האורתודוכסי המסרב לראות בשואה מאורע חסר תקדים מבחינה תיאולוגית. עיין בעניין זה בספרו של אליעזר שביד "בין חורבן לישועה", ת"א 1994.

משיח¹¹ רק מוכיחים עד כמה קרוב המשיח עצמו, ודווקא חורבן הגלות הוא שהביא לפריצת הגאולה. לאחר מלחמת ששת הימים קבע הרצי"ה כי לפי כל הסימנים אנו ממש **באמצע** הגאולה ולא רק בתחילתה¹². אם הוגים מסוימים מדברים על ליקוי המאורות שהיה בזמן השואה ואולי אף דורות אחריה כדבר שאין לו אח ורע בתולדות עמנו והעולם, הדגיש הרצי"ה את "אור הישועה הזרוחה" המתגלה בתחיית ישראל בארצו ובגאולה השלישית והאחרונה, אשר דווקא בה יש לראות מאורע היסטורי חסר תקדים¹³.

כידוע, בחר הרצי"ה להעתיק את הגותו של אביו לזמנו באופן כמעט מוחלט גם בתחומים אחרים. מדינת ישראל הממשית היא "המדינה האידיאלית, יסוד כסא ה' בעולם" שעליה נכתב ב'אורות'¹⁴, והדור הוא זה שעליו דובר ב"מאמר הדור", ולכן גם יש לנתחו באותו אופן. תלמידיו המשיכו קו זה ואף הרחיבו אותו למכלול הפערים העלולים להיווצר בין המציאות "הגלויה" לבין חזון הגאולה. הטיעון המרכזי, שאותו מוביל בדורנו בעיקר הרב צבי טאו, הוא יכולתו המיוחדת של הראי"ה לחדור למהותו האמיתית של הזמן והדור, בלי קשר הכרחי למה שאנו רואים בעינינו:

דברי הרב על גדולתו של הדור, נאמרו מתוך צפייה רוחנית עליונה החודרת לתוככי נשמת הדור וסגולתו ורואה שם את אור הגאולה זורח. במבט כזה, אמנם "מאמין הוא העם כולו" - במעמקי החיים של כנסת ישראל, אף אם אין לזה גילוי כלפי חוץ, בתופעות החיים הממשיות¹⁵.

ג. "התהום הגדולה" - עמדתו של הרב עמיטל

הרב עמיטל חולק על עמדתם של הרצי"ה ותלמידיו בשתי הנקודות הנוכרות. למרות החשיבות הגדולה שהוא רואה בהקמת המדינה, אין ספק שמבחינה היסטורית בין שני האירועים נתפסת בעיניו השואה כמרכזית הרבה יותר. מדובר בחורבן "גדול יותר מחורבן הבית הראשון והשני"¹⁶, אשר שום חטא אינו יכול להצדיק אותו ושום נס אינו יכול לפצות עליו. כל תפיסתנו את עבודת ה' השתנתה בעקבות השואה, שכן כל התשתית של "הכרת הטוב" נהרסה בשואה¹⁷. כל ניסיון לשבץ מאורע זה בנסיבותיו היסטוריות כלשהי של סיבה ותוצאה גובל בהתעלמות מהשואה¹⁸. כתוצאה מכך, סבור הרב עמיטל שעלינו להודות כי הרב קוק טעה: "הרב קוק חשב שהמשיח עומד להגיע תוך מקסימום חמישים שנה"¹⁹. מעבר לכך אין הוא מפרט, אך ניתן בהקשר זה להיעזר בדבריו של אליעזר גולדמן, אשר כתב כבר לפני שלושים שנה:

11. קשה גם שלא לחשוב על הגמרא בסנהדרין צו, ב: "מעמיד להם מלך שגורותיו קשות משל המן ומחזירים למוטב".
12. עיי שיחות הרצי"ה, יום העצמאות תשט"ז, עמ' 6.
13. השווה אבי רביצקי, "הקץ המגולה ומדינת היהודים", הוצאת עם עובד, ת"א תשנ"ג עמ' 176-177.
14. עיי אורות ישראל ו, ז.
15. הרב צבי ישראל טאו, "לאמונת עתנו" חלק א עמ' קמז. ועיי גם דיונו של שוורץ, שם עמ' 72-111.
16. עולם בנוי וחרב ובנוי" (לעיל הע' 8) עמ' 7.
17. שם עמ' 122.
18. שם עמ' 49.
19. שם.

לפני יותר מיובל שנים שילב הרב קוק זצ"ל תפיסת גאולה בשיטתו המקפת... הוא גם היה סבור כי דורו עומד בפועל בפני הגאולה. לאמונתו זו היו נקודות אחיזה איתנה בסיטואציה ההיסטורית כפי שהובנה על ידי רבים וטובים באותה תקופה: אומות העולם נראו מוכנות לכתת חרבותם לאתים; משטרי עריצות מוגרו... עמי העולם הכירו בזכות עם ישראל לחזור לארצו; בעם היהודי עצמו קמה תנועה של מיטב בניו, אשר מגמתם הייתה תחיית העם בארץ האבות... ציפיות שלא נתאמתו היו כאן... לא יכול להיות ספק, כי השתלשלות העניינים הפריכה לחלוטין את ציפיותיו של הרב קוק: קמו משטרי עריצות שלא היו דוגמתם בעבר; נעשה הניסיון החמור ביותר בתולדותינו להשמיד את עם ישראל... לא הקיץ הקץ על המלחמות, וכלי הנשק המצויים מאיימים על קיום האנושות; החברות המערביות נאחזו בולמוס של צרכנות אנוכית... ערכי החיים האישיים מתרחקים מאלה של תורת ישראל מרחק שלא היה דוגמתו מאז בוטלו הצורות הגסות של העבודה הזרה ובכך אין החברה הישראלית מפגרת אחרי המקולקלות שבאומות העולם... מכל התקוות התגשמה רק תקומתה של מדינת ישראל²⁰. גולדמן אמנם לא שם את הדגש דווקא על השואה, אך אם נחבר את דבריו עם אלה של הרב עמיטל נאמר כך: התהליכים שעבר עם ישראל והעולם כולו מאז שנות השלושים של המאה הקודמת למניינם - לא נצפו, וכנראה גם לא יכולים היו להיות נצפים על ידי הראייה. ביחס לעמדתו האופטימית אלו הם לא שינויים שוליים, בעיקר לאור העובדה שהשואה מאפילה לדעת רבים על כל אירוע אחר שבא אחריו, חשוב ומשמח ככל שיהיה²¹.

עד כאן סקרנו בקצרה את עמדותיהם המנוגדות של הרצי"ה והרב עמיטל. דומה כי לא ניתן להימלט מהאמת שיש בכל אחת מהעמדות. אך ניתן לראות כי בעוד גישתו של הרצי"ה ותלמידיו מתמקדת בעקרונות המטפיסיים של משנת הגאולה של הראי"ה, נהנית עמדתו של הרב עמיטל מ"פיכחון" ריאליסטי רב הקורא "להביט למציאות בעיניים".

האם פיכחון זה חורץ את דינו של חזון הגאולה של הראי"ה בדורנו?

ספק אם זה המצב. ברצוננו להציע את האפשרות הבאה: אחרי השואה יש "לקרוא מחדש" את "אורות" ולראות כי דברי הראי"ה אפשריים, ואפילו נחוצים. דווקא משום שלא ניתן להתייחס לשואה כעוד "אירוע נורא" שקרה ליהודים בגלות, ולמרות ה"תפנית" המשמעותית שחוללה השואה בתהליך התחייה של עם ישראל כפי שחזה אותו הראי"ה - תפנית שיש לה השלכות קונקרטיות משמעותיות בבואנו ליישם את הגותו בדורנו - ננסה להראות כיצד עמדתו (ודווקא היא) מאפשרת הבנה עמוקה יותר של אותה בלתי מובנת המאפיינת את השואה. לשון קצרה:

20. א' גולדמן "מדינת ישראל במבחן היהדות", 'עמודים' גיליון 364. עיין גם דיונו של רביצקי ב"קץ המגולה" עמ' 164-182.

21. יש להדגיש כי הרב עמיטל לא התבטא באופן מפורש ושיטתי בעניין זה עד היום, והדיון שנערך כאן - כמו גם ספרו של מיה (לעיל הערה 8) - מהווים ניסיון לנסח תיאוריה עקבית כפי שהיא עולה מתוך התבטאויותיו בשנים האחרונות. בשיחה עם הרב הלל רחמני, מתלמידי החשובים של הרב עמיטל בישיבת הר עציון, נוכחתי כי ניתן לפרש את דברי הרב עמיטל באופן "מרוכך" יותר. זו גם ההזדמנות להודות לו על כך שקרא מאמר זה והעיר את הערותיו המועילות.

נטען כי דווקא לאחר השוואה הופך חזון הגאולה ל"אקטואלי". לאחר מכן ננסה להיעזר בטיעוניו של הרב עמיטל (ואליעזר גולדמן) על מנת להבין באיזה מובן השוואה אכן "טורפת את הקלפים" של גישת הראייה ובעיקר של גישת הרצייה ותלמידיו. נדון תחילה בעמדתו העקרונית של הראייה.

ד. חזון הגאולה של הראייה

מדוע לדעת הראייה אנו עומדים בפתחו (או שמא במרכזו) של עידן הגאולה? בעניין זה נשמעות דעות רבות המתבססות על פסקאות שונות בכתבי הראייה, ונראה כי יש להפריד בין עיקר וטפל. נתמקד כאן בשני היבטים מרכזיים המייחדים את השקפתו של הראייה בסוגיה זו ואשר מהווים לדעתנו את לבה של עמדתו²². אחרי שנציג אותם בקצרה נחזור לעניין השוואה.

1. האומה הישראלית

מרכזיותה של האומה היא מן המפורסמות בהגותו של הראייה. הרב קוק עצמו הודה כי כל חידושו (לפחות ביחס לחסידות) נעוץ בתחום זה באומרו לרב הנזיר: "אני בונה האומה"²³. אם נרצה לקצר בנושא זה נאמר כי עם ישראל מהווה בהגותו של הראייה את המדיום העיקרי דרכו מתגלה הא-להות בעולם, עד שברמה מסוימת ניתן לזהותו עם אותה א-להות ממש²⁴. עד כדי כך שהתורה, הנבואה והנסים לדוגמא, נתפסים כדרכים של כנסת ישראל "להסביר את עצמה" ולא כתכנים עצמאיים המעצבים את מהותה "מבחוץ"²⁵.

ניסוח כזה עוזר לנו להבין את חידושו של הראייה גם בעניין הגאולה. מכוח התפיסה הפאנאנתאיסטית שדוגל בה הראייה²⁶, נתפסת גם הגאולה כתהליך היסטורי אימננטי שבו "מגלה" עם ישראל את עצמו וכך נגאל. המדיום העיקרי כאן הוא כאמור תודעתה העצמית של האומה, אשר בשלב ראשון מתוודעת לעצמה כאומה (הציונות החילונית) ובשלב שני, הנגזר באופן ישיר והכרחי מהראשון, מגלה את אופייה הא-לוהי האמיתי ופועלת על פיו. זוהי משמעותה האמיתית של הגאולה: שיבתו של "הא-לוהי" - הלא הוא כנסת ישראל בעצמה - למציאות האנושית²⁷.

22. מבית מדרשו של הרצייה יצאה ספרות שלמה העוסקת בעניין זה שעיקרה יישוב הארץ, הפרחת השממות ("יונתנות פרותיה בעין יפה") וקבוצת גלויות כסימנים עיקריים לתהליך הגאולה. להלן נראה כי יש להבחין בין "סימנים" אלו ובין הלוח הפנימי של התהליך, כפי שהוא משתקף בדברי הראייה.

23. מתוך המבוא לאורות הקודש חלק א מאת הרב הנזיר עמי²¹. וכן עיין מאמרו של הלל ציטלין "הקו היסודי בקבלה של הרב קוק ז"ל" ב"ספרן של יחידים", ירושלים תשי"מ, עמ' 235-238.

24. זהו ביטוי המזכיר כמובן את הגות חב"ד ("ממשי"). ואולי לא במקרה, אך ניתן למצוא אותו גם בכתבי הראייה, בהקשר הספציפי של יחסי א-לוהות-עם ישראל, עיי אורות עמי קלח, אורות ישראל א, א.

25. עיי למשל אורות התורה א, ב. עיין גם "חדריו" הוצאת רעות, אדר תשנ"ח עמ' כד.

26. עיי אורות הקודש ב, שצט-תא.

27. זוהי פרשנות העולה מקטעים רבים ב"אורות", עיין למשל, אורות התחייה כז, ל, לב.

לדעת הראייה אם כן, זהו תהליך שבפירושו החל לקרות בפועל, ובו יש לראות את הערובה לכך שאנו בעידן הגאולה. בקטע מרתק מ"שמונה קבצים" נעזר הראייה במודל זה על מנת להכריע בוויכוח עתיק לגבי היחס בין גאולה ותשובה:

שואלים במה זכה דורנו לגאולה. התשובה פשוטה היא, הוא זכה מפני שעסק במצוה הגדולה מכולן, במצוה השקולה כנגד כל התורה כולה, הוא עסק בגאולת ישראל²⁸.

כלומר: הגאולה הגיעה כי עם ישראל רצה ורוצה שהיא תגיע. וכן להפך: רצונו של עם ישראל לגאולה הוא עצמו המדיום שבו היא אמורה להתרחש. רק מכוח ביטחונו של עם ישראל בתהליך זה, אנו בטוחים שהוא אכן בלתי הפיך. הקטע המפורסם בעניין זה, אומר כך:

מאמין הוא העם כולו שאין גלות עוד אחרי הגאולה ההולכת ומתחלת שלפנינו... ואמונתו העמוקה הזאת היא עצמה רז קיומו היא, סוד ה' נגלה במהלכו ההיסטורי²⁹.

נחזור לקטע זה בהמשך.

עם זאת, ברור כי הרב קוק סבר כי למהפך הפנימי בתודעתו של עם ישראל יש ביטויים ריאליים, ולמרות הנסיגות ניתן אף להצביע על מהלך היסטורי קונקרטי המבטא ומקדם את המהפך.

2. האוניברסליות של תהליך הגאולה

ההיבט השני שעליו יש להתעכב בתורת הגאולה של הראייה הוא היבט שהרצי"ה ותלמידיו מיעטו יחסית להתעסק בו באופן בולט, והוא האופי האוניברסלי של התהליך³⁰. אין הכוונה רק לכך שגאולת ישראל היא התנאי והיסוד לגאולת העמים כולם - רעיון המוכר כבר מכל המסורת היהודית (גם אם טושטש קצת במשך הזמן במקורות שונים³¹). הכוונה לכך שבשונה מהגאולות הקודמות של עם ישראל ואולי גם ממודלים מסוימים של גאולה שהכיר הראייה בימיו, הנוגעים לאופי הגאולה הנוכחית, בגאולה הנוכחית אנו מדברים על **רנסנס כולל בכל היבטיה של המציאות**. זוהי גאולה שלמרות אופייה האימננטי וההדרגתי הולכת לשנות כל מה שהכרנו עד כה באופן יסודי וחסר תקדים.

במקביל למהלך התחייה של עם ישראל, ראה הראייה בתהליכים שונים בעולם ניצנים ראשונים של מהפכות טוטליות המיועדות לתקן חולשות, פגמים וחסרונות שנדמו עד היום כבלתי הפיכים. גם כאן, המציאות היא זו שעומדת לתקן את עצמה ובכך לגלות את טיבה הא-להי המתוקן ממילא.

כך מתבאר ההיבט הראשון (של מרכזיות האומה) מעוד כיוון: אין לראות בתחיית ישראל תהליך העומד לתקן היבט אחד במציאות. ודוק בדבר: למרות קריאתו של הראייה (עוד בתחילת המאה)

28. שמונה קבצים ז, רא, עמ' רלב.

29. אורות התחייה כו. יש לשים לב שלאור קטע זה ניטל העוקף מהוויכוח שהסעיר בשנות השמונים את הציונות הדתית בדבר תלותו של התהליך הגאולי במעשי עם ישראל (עיי' רביצקי, הקץ המגולה עמ' 178-179) שכן לדעת הראייה אין להפריד בין השניים.

30. עובדה היא כי העיסוק בסוגיות "גלובליות" כמו אקולוגיה, המלחמה במוות, אתגרי המדע, מוסר אוניברסלי וכיו' המבטאות לדעת הראייה את מסלולו המקביל של מהלך התחייה הישראלי, לא זכה על ידי הרצי"ה ותלמידיו להתייחסות משמעותית.

31. כמו בזרמים שונים של ההגות הקבלית והחסידית. עיין על כך מידות הראייה, אהבה ה.

לעלייה המונית לארץ ישראל³² וליישובה כמו גם החשש שביטא מפני הצפוי לקרות בגולה³³, ולמרות הפצרתו הבלתי מתפשרת באנשי היישוב החדש לחזור לדרך התורה והמצוות, מעולם לא סבר שתהליך התחייה הנוכחי מתמצה בקיום מצוות יישוב הארץ או בפתרון לבעיית האנטישמיות, ההתבוללות או ההשכלה. המצוקה הפיזית והרוחנית של עם ישראל בראשית המאה, כמו גם מרכיביה השונים של התחייה בימיו, היו מבחינתו רק סימפטומים לתהליך הלידה מחדש של כנסת ישראל³⁴, אשר שיבתה להיסטוריה האנושית היא תהליך של "לכתחילה". שכן מדובר כאמור בשיבתו של הא-להי עצמו, וממילא במפתח לגאולה אוניברסלית של המציאות³⁵.

על רקע כל זה ננסה לבחון מה מקומה של השואה.

ה. השואה כמאורע חסר תקדים

1. מבוא

לפני שנמשיך לעסוק במתח בין הגות הראייה לבין השואה, יש להקדים מספר מילים על הדיון הכללי בסוגיית "משמעות השואה".

דומה כי כל עיסוק בנושא זה מגיע בשלב מסוים לסוג של מלכוד. מצד אחד גוברת היום הנטייה להימנע מ"הסברים" שונים, היסטוריים ותיאולוגיים כאחד, אשר ניתנו במשך השנים על מנת לבאר את הבלתי ניתן לביאור. ההסברים שניתנו, כדרכם של הסברים בדרך כלל, מאופיינים בהצבעה על גורם כלשהו, אשר בעזרתו ניתן "לפענח" את החידה הנאצית ומעשיה. אך כשמדברים היום על מאורע חסר תקדים או על "אירוע בפילוסופיה" (כניסוחו של אמיל פקנהיים) הכוונה לכך שהשואה הפכה להיות קנה המידה לתופעות היסטוריות אחרות ולא להפך, כפי שבתחילה חשבנו. כל הגורמים והתקדימים יכולים לבאר מרכיבים מסוימים שאפיינו את תעשיית המוות של הנאצים, אך אין הם יכולים לגשר על הפער בין הטבע האנושי כפי שאנו מכירים אותו לבין המגמה להשמיד אדם או קבוצה אנושית **בגלל מה שהם** בלי צורך להוסיף נימוק נוסף, שקרי ככל שיהיה³⁶.

כמו כן, ככל שעובר הזמן הולכת ומתבררת עצמת ההשפעה של השואה על העולם שבו אנו חיים. דומה שגם ברמה האוניברסלית היא נתפסת היום כשם נרדף לרוע ואכזריות טהורים, מעין סוג של קונצנזוס שקשה למצוא לו אח ורע בשיח האנושי, המהווה מקור השראה למגוון שלם של

32. עיין "קריאות גדולות", הקריאה לארץ ישראל, שפרסם הראייה בשנת תרס"ז.

33. בעיקר סכנת התבוללות של יהודי רוסיה בעקבות המהפכה הקומוניסטית, חשש שהתברר כנכון, אך גם החשש הפיזי מפגיעת האנטישמיות - עיין למשל מאמרי הראייה עמ' 250.

34. עיי אורות התחייה פרק לד. גם הרב עמיטל וגם פרופ' רביצקי מרבים לציטט קטע מ"ניחמת ישראל" שבו מתאר הראייה תיאור חצי אוטופי של היישוב בארץ בזמנו על מנת להוכיח כי קשה לאשר את האופטימיות של הראייה לנוכח המציאות.

35. הד חזק לכך - בעין אייה ברכות ט, קלו.

36. עיין מאמרו של סטיוון ט' כץ בתוך "תמורות יסוד בעם היהודי בעקבות השואה", ירושלים תשנ"ו, עמ' 289-307 המוכיח את השוני העקרוני בין השואה לבין טרגדיות אחרות כמו העבדות או שואת הארמנים.

אידיאלים חינוכיים ברחבי העולם כולו.³⁷

לענייננו, נראה כי עמדתו הדתית של הרב עמיטל המעמידה במרכז עולמה את השואה ומשמעותה, תואמת ביותר את "רוח התקופה". האנושות שאחרי אושוויץ והירושימה פסימית הרבה יותר כלפי עתידה, והדיבורים על גאולה דווקא ביחס לקרבן העיקרי של המלחמה העולמית הנוראה (עם ישראל) נשמעים לא רלוונטיים מתמיד.

מצד שני, מזכירים לנו רבים, צריך להיזהר מהפיכת השואה לפולחן. מי ש"התגלה" בשואה היה השטן ולא א-להים, ובהעלאתה של הטרגדיה לפסגות של מחוקק נצחי אנו מעניקים להיטלר מעין "ניצחון שלאחר המוות"³⁸. אם לדוגמא מכריזים הוגים מסוימים על מותו של א-להים (או סילוק השגחתו) בעקבות השואה, הם מודים בכך שהניסיון למחות את שם ישראל או א-להיו בעצם לא נכשל. מעבר לכך שמאז נפילת היטלר, שאחרי הכול נכשל במשימתו והובס, קרו כמה דברים בעולם, ביניהם שיקומו המופלא של עם ישראל, מובן לכולם שלא ניתן לכוון עתיד חיובי ובר קיימא על זיכרון אחד שבמרכזו עומד המוות.

למרות מרכזיותה של אותה טרגדיה ונוכחותה הבלתי מתפשרת בתודעתנו כחידה לא פתורה עדיין, ושמה דווקא בגללה, תימנע כל עמדה רוחנית חפצת חיים מלעשות לה אידיאליזציה³⁹. נסכם איפה את הבעיה: אין ספק שהשואה דורשת מאתנו התייחסות פילוסופית ודתית מיוחדת באשר היא מאורע חסר תקדים. מצד שני לשואה עצמה אין "מסר" שאֵתו אפשר לעודד הלאה, שכן הרשע המוחלט הוא מעצם טבעו חסר תקווה וחסר סיכוי. העובדה שהתנועה הנאצית לא שרדה יותר מכמה שנים והיא השאירה מאחוריה רק הרס וחורבן מלמדת כי אין אפילו היגיון פנימי בפולחן ובהאלהת היטלר. השואה נוראה מכול, היא השאירה את חותמה יותר מכל אירוע אחר וכן הלאה, אך בה עצמה לא ניתן למצוא משמעות, אלא אם כן נותנים לייאוש לנצח. כיצד אם כן נענה על הצורך "להכניס" את השואה לתוך הקשר היסטורי מובן ורחב יותר ובכך לתת לה משמעות כלשהי, בלי שנשכח את אופייה הייחודי, חסר התקדים, המיסטי כמעט? לדעתנו, דווקא בנקודה הזו יש להיעזר בתפיסתו ההיסטוריוסופית של הראייה קוק כפי שהוצגה לעיל. אחרי שנראה כיצד, נחזור לוויכוח בין הרצייה קוק ובין הרב עמיטל.

2. "נבואתו" של ניטשה

לשם כך עלינו לצעוד עוד צעד ולשאל מהי אותה ייחודיות שהתגלתה בשואה. היכן בדיוק התגלה הטירוף הנאצי וכלפי מה הוא היה מופנה.

בסוף המאה ה-19 למניינם כתב פרידריך ניטשה כי במאה העשרים "תיפול ההכרעה בגורל יהודי אירופה - או שייעשו אדונים לאירופה או שיאבדו"⁴⁰. בניגוד לסילוף שעשו הנאצים לכתביו

37. זהו קונצנוס המותיר לאנטישמיים שבימינו את הכחשת השואה כטענה האפשרית היחידה, בעוד הצדקת השואה כמו שהיא כמעט שאיננה נשמעת.

38. זהו ביטוי שטבע אמיל פקנהיים. עיין עוד על כך בספר "היטלר - מסע אל שורשי הרשע", רון רוזנבאום, ישראל תשנ"ט, פרק 16.

39. האדרת הפסימיזם של הוגים מסוימים מאסכולת פרנקפורט, היא ביטוי לכך שתגובה כזו בהחלט אפשרית ויש להיזהר ממנה. עיין "אסכולת פרנקפורט וההיסטוריה של הפסימיזם", אילן גור זאב, ירושלים תשנ"ו פרק י ו-יא.

40. מתוך כתבי ניטשה, "דמדומי שחר", "על עם ישראל", שוקן תשל"ח, עמודים 254-256.

של ניטשה בכלל ולקטע זה בפרט, ניטשה עצמו היה בטוח ב"ניצחוננו של ישראל" אשר גם הגויים "אנו כולנו, הלא נגל ונשמח עמו" (שם, בהמשך). מרתקת הבחנתו העמוקה של ניטשה שנעלמה מעיניהם של הבריות בתקופתו (אשר חסרו את החוש שזכה בו ההוגה החצי מטורף). הבחנה זו יכולה לעזור לנו בסוגיית משמעות השוואה ולהתחבר באופן מפתיע עם הגות הראייה.

3. האבסולוטיות של "העניין היהודי"

בהשראת דברי ניטשה ובעקבות מחקר הולך ומצטבר על מאפיינים שונים המייחדים את ה"פיתרון הסופי" כרעיון וכביצוע, אנו יכולים לדבר בהקשר לשוואה - גם אם באופן פרדוכסלי לחלוטין - על אותם שני היבטים (משלימים) מהגותו של הראייה, שעליהם הצבענו קודם. בשונה מהאנטישמיות הקלאסית, אשר נלחמה תמיד בהיבט מסוים גיאוגרפי או אנושי של הקיום היהודי, ביקש "הפיתרון הסופי" להציע פתרון "כולל", עקרוני, מטא-היסטורי כמעט. המייחד את האנטישמיות של היטלר⁴¹ הוא הניסיון "להתמודד" באופן טוטאלי עם היהדות כתופעה. השנאה של הנאצים מתחילה בהתנגדות מוחלטת ל"יהדות" כתופעה תרבותית אוניברסלית ומסתיימת ברצון לחיסול פיזי של אותה ישות אתנית המגלמת אותה במציאות האנושית.

בצירוף לטכנולוגיה מודרנית ולנסיבות היסטוריות מתאימות הפכה אותה אנטישמיות לבת יישום במציאות, ובמעשיה הצליחה להדגים עד כמה ריאלית האפשרות שהיהדות תסולק מהנוף האנושי. לראשונה נתקל העם היהודי בסוג כזה של התנגדות ההופך את עובדת היותו שונה מעמי עולם לסוגיה קריטית בוערת המאיימת על עצם קיומו. זהו ההיבט הראשון. ההקשר ההיסטורי שבו התחוללה השוואה חושף את ההיבט השני של דברי הראייה: האוניברסליות של "השאלה היהודית". השוואה עמדה כידוע במרכזו של עימות כלל עולמי, אשר מובילה אותו בצדו השלילי והמסוכן קבוצה אנושית המזוהה באופן מהותי עם חזרה לפגניות והתנגדות למוסר התנ"ך. מלחמת העולם השנייה שהונעה על ידי מוטיבציה אנטישמית חסרת תקדים העלתה לראשונה שאלות גלובליות כמו הסכנה האטומית והמתח בין מזרח ומערב. גם אם לא נראה במאבק זה ביטוי חד משמעי של מלחמת הרע המוחלט בטוב המוחלט - שכן אסור לשכוח את טיבו של המשטר הסובייטי - איש לא יחלוק על מרכזיותה של הגזענות הקיצונית באידיאולוגיה של גרמניה הנאצית, אותה גרמניה שהשאירה אחריה 40 מיליון גופות ושינתה את פניו של העולם כולו.

1. השוואה והראייה - מבט מחודש

1. "משמעות השוואה" והתיאוריה של הראייה

דברים אלו מובילים אותנו לבחינה מחודשת של המתח בין הגות הראייה ובין השוואה. כפי שכבר נרמז, שני המרכיבים העיקריים בתיאוריית הגאולה של הראייה בוקעים ועולים ממאורעות השוואה יותר מכל מאורע אחר. אם רואים בגאולה את העידן שבמרכזו עומדת האומה הישראלית ותודעתה העצמית ניתן לראות בשוואה את המאורע שחשף אמת זו באופן הטראגי אך גם הבהיר

41. מה שכינה דניאל גולדהגן, מחוקרי השוואה של ימינו, "אנטישמיות חסלנית" (עיין ספרו "תליינים מרצון בשרות היטלר", ת"א 1998).

ביותר. הצלחתו של היטלר להעלות את "העניין היהודי" לראש סדר היום העולמי, גם אם לא להכריע בו כפי שרצה, היא "ההוכחה" הנוראה ביותר לכך שאנו נמצאים בעידן שבו אותו "עניין יהודי" אכן רוחש תחת פני השטח באופן דחוף וחסר תקדים.

סוגיית "משמעות השואה" משאירה אותנו כאמור פעורי פה. אך יתכן ודווקא בדברי הראייה טמון ההסבר לייחודיות ולטוטאליות המאפיינים את השואה. דוק בדבר: אם אופייה של האומה נתפס כמשקף היבט מסוים במציאות הריאלית - צדק חברתי, שאיפות לאומיות, או פולחן דתי - גם ההתנגדות אליו תישא אופי כזה: היא תילחם רק בהיבט זה ותמיד יהיו לה טיעונים שונים אשר חלקם אולי אף הגיוניים⁴². אך אם האומה היא המדיום לגילוי א-להות בעולם, כפי שסבר הראייה, ואנו אכן בעידן שבו א-להות זו מתחילה "להתגלות" - גם המלחמה באותה אומה תשא אופי טוטאלי⁴³.

מאורעות השנים הנוראות שלפני השואה ומהלכה הראו כי ככל שהלך והתברר חוסר יכולתה של האומה (ובמקביל חוסר רצונו של העולם) להכריע ב"שאלה היהודית" בכיוון הנכון - אותו כיוון שעתידי לגאול את העולם לתמיד - גברה שאיפת הנגד לפתור את השאלה באופן טוטאלי ובלתי הפיך לכיוון ההרסני.

דיבורים אלה על רשע, טוטאליות ונצחיות - זרים הם לדיבור האופייני בימינו הן בפילוסופיה והן בחיינו הממשיים. אך השואה מעלה מושגים אלה "בעל כורחנו" למרכז הרלוונטיות של הקיום האנושי במאה העשרים.

2. הלכה כמי?

אם כך הם פני הדברים, ניתן לכאורה לקרוא מחדש את עמדתו של הרצי"ה על היותנו כיום ב"אמצע הגאולה". נכון, יאמר הרצי"ה, השואה הייתה ניסיון להכריע בעניין היהודי בכיוון השלילי. אך ניסיון זה כשל, ובעקבותיו נעשה ניסיון נוסף, חסר תקדים לא פחות, על ידי הצד הנכון בעימות: הקמת מלכות ישראל השלישית! ומכאן אופייה המשיחי של המדינה. הבה נבחן טענה זו ביתר פירוט.

כזכור, לפי הראייה הערובה לכך שאנו בעידן הגאולה היא עצם נחישותו של עם ישראל להיגאל. ואמנם, קשה להתעלם מהעובדה שכיום, דווקא אחרי השואה ואולי בעקבותיה, מהווה נחישות זו מרכיב יסודי בזהותו של רוב העם היהודי, גם זה שבתפוצות. הנטייה "לקום וללכת" למקום אחר בעתות משבר גורליות, שאפיינה את נדודי הגלות של עם ישראל מאות שנים הולכת ומתחלפת בהכרה ש"אין לי ארץ אחרת". קביעתו של הרב קוק בתחילת המאה כי "מאמין הוא העם כולו שאין עוד גלות אחרי הגאולה ההולכת ומתחלת שלפנינו" נראית דווקא היום כתואמת יותר את תודעתם העצמית של רוב היהודים, אשר איבדו את אמונם ב"גלות" כפיתרון כולל

42. כוונתי לכל אותן התנגדויות קלאסיות שמהן סבל עם ישראל במשך ההיסטוריה, ואפילו במסגרת הרייך השלישי, אשר נתלו תמיד בטענות כאלה או אחרות על היותם של היהודים גורם לאומי מתסיס, גורם קוסמופוליטי מפורר או גורם דתי זר ומזר.

43. הרב יעקב אריאל הציע כבר ניתוח דומה. עיי' "מאהלי תורה: לתורה ולמועדים", כפר דרום תשנ"ח, עמ' 355. אלא שלדעתו מוקד העניין הוא סגולת עם ישראל לעומת עמים אחרים ובעיקר הגרמנים. לצד זה חשוב להדגיש דווקא את האופי האוניברסלי של ה"שאלה היהודית", שלא שונה בהיסטוריה הומחש באירוע ריאלי.

ל"בעיה היהודית"⁴⁴. במובן זה - "חזון הגאולה" רק הולך ומתקדם. מאידך, דווקא משום שאנו עוסקים בתהליכים היסטוריים ובמשמעותם חוזרים ועולים דבריו של הרב עמיטל על מרכזיותה של השואה בחיינו, ועל נוכחותה המתמדת בזיכרון הקולקטיבי של העם. שכן **בעוד שהשואה מייצגת חורבן ודאי וטוטאלי, נתפסת המדינה עדיין רק כסיכוי**.

ניתן לומר שעד היום, השואה, על כל מה שהיא מסמלת, מאפילה על המדינה לא פחות מאשר המדינה מקרינה על השואה⁴⁵. לא רק המשאבים האנושיים האדירים שנספו בשואה והיו יכולים לתרום למדינה העתידית ירדו לטמיון⁴⁶. בשואה גם נחלש כושרו המנטלי של עם ישראל, אשר מתקשה כבר שני דורות לבנות את זהותו באופן עצמאי ועדיין נזקק לאיומים קיומיים מבחוץ על מנת "להיזכר" בעמדתו האמיתית בשאלה שהעלה היטלר ולהכריע בה בכל פעם מחדש לטובת התחייה ונגד החורבן.

לא נטעה אם נודה כי אף על פי שהכרזת המדינה, מלחמת ששת הימים, מבצעי העלייה הגדולים וכו' מהווים אנטיזה מובהקת ומעודדת ביותר למה שקרה בשואה, ספק אם בכוחם לשקף את מצבה הממשי יותר של החברה בישראל. דווקא מלחמת יום הכיפורים, מלחמת לבנון והגלים החוזרים ונשנים של התמודדות עם ערביי הסביבה מסמלות לצערנו את אופייה המורגש, השוטף, היומיומי של החברה הישראלית בצורה מדויקת יותר, על כל המאפיינים הפחות נעימים שלה. אותו חוסר אונים לאומי המתבטא בין השאר בסכסוך הישראלי-ערבי מהווה לא פעם המשך מתסכל למה שהתברר בשואה, כאשר אומות העולם רובן ככולן סירבו להכיר בזכותו של ישראל ל"מקום תחת השמש". "בדידותה" של ישראל המורגשת גם היום מראה יותר מכול עד כמה השואה נוכחת עדיין בחיינו כעם.

אנו עדים כאן לפער משמעותי בין שני רבדים: ברובד החבוי, העמוק יותר, זה שרוחש תחת פני השטח ומתגלה ב"אירועים מיוחדים" פעם בכמה שנים, מתרחש שינוי מהותי בתודעתו העצמית של העם, מה שאכן מאשר את חזון התחייה והגאולה של הראייה. ברובד הגלוי, היומיומי, זה שבפועל מאפיין את מצבה הממשי של החברה בישראל, דומה לעתים שאנו ממש בנקודת ההתחלה⁴⁷. אם ברובד הנסתר השואה היא אירוע מטאפיסי בו הוכחה דחיפותה של "השאלה

44. קיימת כמובן הדוגמא ההפוכה של יהדות ארצות הברית אשר ללא ספק נהנית מרווחה כלכלית וביטחון קיומי משופרים מאלו שבארץ, וזיקתה למפעל הציוני אינה תמיד משמעותית. אך נראה כי גם היא יונקת את זהותה העצמית במידה רבה מקיומה של מדינה יהודית בארץ ישראל, וספק אם תוכל לשמר קיום יהודי בר קיימא בהיעדר קיומה של המדינה.

45. זוהי נקודה שמספר היסטוריונים בימינו מדגישים. עיין למשל "המיליון השביעי", תום שגב, ירושלים (ללא תאריך), בעיקר מפרק ג והלאה.

46. כידוע, גם אחוז גבוה מפליטי השואה עצמם לא הגיע לארץ דווקא. במובן זה, לא נכון לומר שהשואה "העבירה" את עם ישראל מהגלות לארצו, אלא שהיא פשוט חרביה (לא לגמרי) את הגלות, ובכך הפך המרכז היהודי בארץ לרוב יחסי.

47. מה שמזכיר את דבריו המפוכחים של הראייה עצמו על כך ש"בפועל עוד לא הוציא שום דבר למעשהו דורנו הנרעש, אבל בכוח יש לו רב" - אדר היקר עמי קיא.

היהודית", ברובד הגלוי היא חורבן של שישה מיליון אסונות "פרטיים", אשר הטביע את חותמו על אותו מהלך התחייה באופן מובהק ובלתי ניתן להתעלמות. החיסרון הבולט בדרך שנוקטים הרצי"ה ותלמידיו בסוגייה זו נעוץ בהתעלמות (מנטלית ולא ותיאורטית) מהאפקט האדיר של אותו רובד גלוי ומהממשות שלו. הרב אבינר מתייחס לכך: יש טוענים שהדחיפה לארץ ישראל הייתה דחיפה שלילית, עם ישראל שב לארצו מפחד הגלות. אך רבנו מסביר שזה היה המאיץ החיצוני, בוודאי בתוך הלבבות התעורר החשק הפנימי⁴⁸. החשק הפנימי אכן קיים בתוככי האומה. אך ה"מאיץ החיצוני" הנ"ל השאיר את חותמו בנפשותינו. האמנם ניתן לשקם אדם שיאמין בכוחו הא-להי ללא הכרה וטיפול ראויים בטרומה שהיכתה בו?

סיכום

באחת: השוואה חשפה את האמת הפנימית של חזון הגאולה, אך הדרך שהיא עשתה זאת מעכבת את יכולתה של אותה אמת להתממש. וזו אולי תמצית הטרגדיה של חזון הגאולה בתקופתנו. יש לעיין בעובדה פשוטה: הטרומה שנחרתה בתודעת האומה קובעת סדר יום משלה. הפחד משוואה שנייה וצו החיים שעולה מאושוויץ עומדים במרכז, ולא הרצון העצמי לעצמאות פיזית ורוחנית. מה שמחבר בין יהודי העולם (כולל הישראלים) הוא עדיין העובדה ש"היטלר לא הבחין בין יהודי ליהודי" ולא עצם הרצון להתאחד סביב בשורה מיוחדת משלו.

הראייה קוק דיבר על תחיית העם כעיקרון של "לכתחילה", תחייה שתפרוץ מתוך מעמקים פנימיים של האומה ולא מאימת הצורך. במובן זה ובניגוד למה שמקובל לחשוב בציונות הדתית, השוואה פגעה במדינת ישראל לא פחות מאשר תרמה לה. תחושת היגון והאבל אותנטיים ביותר, מה שאין כן השמחה וחפץ הבנייה. יום הזיכרון לחללי צה"ל מרעיד עדיין את לבבות הישראלים יותר מאשר יום העצמאות⁴⁹.

נכון הוא שהראייה השכיל לחדור לאותם מעמקים ולהורות שביסודם עומד אותו כוח א-להי. אך הראייה גם עקב, התערב והתערה במהלכים הריאליים של זמנו, במטרה לקדם באופן מושכל ומפוכח את אותו תהליך פנימי, על מנת שיהפוך לגלוי. יש להודות כי "הרובד הנגלה" - אשר השוואה מרחפת עליו כצל תמידי - עדיין רחוק, אולי יותר מתמיד, מהרובד הפנימי הנסתר יותר, ויש לטפל בו לא פחות.

כל ניסיון ללכת בדרכו של הראייה חייב להתמודד עם האתגרים שבהם מעמיד אותנו העידן ההיסטורי הנוכחי. המפתח לאותה התמודדות טמון לדעתנו בהבנת התמונה ששורטטה כאן תוך תשומת לב לשני רובדי הקיום ולמתח ביניהם.

48. "משבריד וגליך עלי עברו" (לעיל הע' 9) עמ' 236. ריבוי החיבורים שנכתבים בשנים האחרונות על ידי תלמידי הרצי"ה בנושא השוואה מלמד עד כמה גדל הצורך לעבד שוב ושוב את האירוע ומשמעותו. הרצי"ה עצמו, על אף הזעזוע האישי והשיחות האמורות, הדגיש כאמור את התחייה עשרת מונים יותר מהחורבן. וזאת, בדומה לרוח הכללית בארץ בשנות החמישים והשישים למנינם.

49. בציונות הדתית ממעטים לדבר על מדינת ישראל כאתגר וכאפשרות מותנה, ומדגישים את המענה המוחלט שמהווה המדינה לשוואה. לעומת זאת, עיין מאמרו של הרב עמית קולה "הקריאה לעצמיות", ישיבת הקיבוץ הדתי עין צורים, אדר תשס"א, עמ' 23, 26 ועוד.